

Radoslav Bužančić

Split

MAJSTOR RADOVAN I NEDOVRŠENI ROMANIČKI PORTAL TROGIRSKE KATEDRALE

UDK: 726.6.04 (497.5-3 Trogir)»12»

73 Radovan

Rukopis primljen za tisak 15.11.2010.

Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, 2010. br.3-4

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Autor raspravlja o značenju reljefnih prikaza na Radovanovom portalu ukazujući kako različiti protagonisti kroz 13. st. nastavljaju istu, ranije zadanu, programsku zamisao. Usporedbom portala trogirске katedrale s podnožjem splitskog zvonika uspostavlja se povijesni okvir nastanka oba djela, kao i izvorni izgled atrija trogirске katedrale u vrijeme hercega Kolomana, koji je po svom arhitektonskom ustroju bilo nalik splitskom slavoluku u podnožju zvonika sa sličnim ikonografskim programom.

Trogirska se crkva početkom 13. st. pozivala na svoja stara prava vezana uz nadarbine hrvatskih kraljeva, koje su vladari nove dinastije iz kuće Arpadović nastavili potvrđivati upraviteljima klericima, priorima benediktinskih samostana i biskupima. Sačuvana je uspomena na dva takva dokumenta o dodjeli kraljevskih posjeda, izdana s razlogom da se pospješi gradnja trogirске katedrale. Prvi je nadarbina koju je 1200. godine dobio od hercega Andrije trogirski knez, vjerojatno Bribirac Vučina, u doba Mihovila prethodnika biskupa Treguana. Tom su darovnicom trogirskoj komuni dodijeljeni posjedi crkve sv. Vitala južno od Bijaća i samostana sv. Marte, a ona ih je ustupila trogirskoj crkvi kao doprinos gradnji katedrale.¹ Drugu je darovnicu herceg Koloman udijelio biskupu Treguanu

¹ V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., 15; Darovnicu je potvrdio Andrija II. 1220. godine, CD III, 185.

Portal trogirске prvostolnice

1226. godine, nastupivši na hrvatsko prijestolje kao mlađi sin kralja Andrije II.² Prihodima

² ...Collomanus dei gracia Rutenorum rex ex largitate gloriosi patris nostri Andree Vngarorum regis dux Dalmacie atque Croacie ad partes descendissemus maritimas, venerabilis vir et idem fidelis Treguanus Traguriensis episcopus a sublimitatis nostre culmine suppliciter postulavit, ut ob salutem anime nostre et ob requiem anime carissime condam nostre matris Gertrude regine locum qui dicitur Drid ecclesie Traguriensi elymosine intuitu largiremur,...; T. Smičiklas, Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae

s Drida Kolomanovi su prethodnici ranije darivali neke hrvatske velikaše, navodi se u ispravi kojom se te ranije privilegije poništavaju, a onima koji su ih uživali odriču se sva prava.³

Doba vladavine hercega Kolomana, koji je kao mlađi brat kralja upravljao Hrvatskom (1226. – 1241.) okončano je njegovom iznenadnom smrću u Čazmi gdje je podlegao ranama nakon bitke s Tatarima. Koloman je bio iznimno značajan hrvatski vladar koji je poticao gradnju trogirске katedrale, kako se to vidi iz njegove darovnice biskupu Treguanu, a njegovom se zaslugom istodobno podižu brojni spomenici na sjeveru Hrvatske.⁴ Čini se da se uz prosperitetno doba Kolomanova vladanja može vezati gradnja portala trogirске katedrale, a to potvrđuje i natpis na luneti, datirajući je precizno u 1240. godinu.⁵ Glavni ulaz u katedralu, portal majstora Radovana, smješten je u njezinu atriju.⁶ Na traci u podnožju njegove lunete natpis je s potpisom kipara. Na njemu piše:

+FUNDATUR UALUE POSTPARTUM UIRGINIS ALME PER RADUANUM CUNCTIS HAC ARTE PRAECLARUM UT PATET EX IPSIS SCULPTURIS ET EX ANAGLIPHIS ANNO MILLENO DUCENO BISQUE UICENO PRESULE TUSCANO FLORIS EX URBE TREGUANO

Vrata je sagradio godine 1240. poslije rođenja slavne Djevice Radovan, u ovom umijeću od svijtu najodličniji, kako se vidi iz samih skulptura i reljefa, a za biskupa Treguana Toskanca iz cvjetnog grada.

Trogirski biskup Treguan, Firentinac rodom, bio je vrlo obrazovan klerik na dvoru kralja Emerika, kojega je zbog njegove učenosti u Dalmaciju doveo 1200. godine splitski nadbiskup Bernard, podrijetlom također Toskanac iz Perugije.⁷ Godine 1200. Bernard je postao splitskim nadbiskupom. Učenom kleriku, koji je u Splitu posjedovao zapaženu biblioteku, povjerena je žestoka borba protiv hereze koja je potresala crkvu tog doba, a

Vol. III Zagreb 1905, 258; (CD III) p.258, no. 231 U Splitu 1. augusta 1226; D. Farlati, Iliryci sacri IV, 337

³ ..., regali donacione in elymosinam perpetue possessionis dicte Traguriensi ecclesie et episcopo memorato et eius catolice successoribus concedimus, largimur, donamus, reducentes in irritum omnem actionem omnemque iurisdictionem quam Wlcina Traguriensis condam comes in cum locum ex commissione gloriosi patris nostri Hemerici condam regis Vngarie, uel Petrus de Chelmo ex concessione fratris nostri regis Bele, seu alii quicumque...; ibidem (CD III) p.259

⁴ V. P. Goss, »Bishop Stjepan II and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia«, *Hortus artium medievalium* 13, Motovun 2007.; 51-63

⁵ Često se uz gradnju portala spominje zasluga Trogirana, koji su 1242. godine spasili hrvatsko-ugarskog kralja Belu IV. od Tatara, mada je tada luneta portala već bila izrađena.

⁶ O portalu postoji opsežna literatura: J. Stošić, Građa za bibliografiju tekstova o Radovanovom portalu u Trogiru, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa »Majstor Radovan i njegovo doba«*, Trogir, 1994., 74-80; Lj. Karaman, *Portal majstora Radovana u Trogiru*, Zagreb, 1938.; C. Fisković, *Radovan*, Zagreb, 1951.; C. Fisković, O ikonografiji Radovanova portala, *PPUD* 7, Split, 1953., 7-20; C. Fisković, Bilješke o Radovanu i njegovim učenicima, *PPUD* 8, Split, 1954., 10-39; J. Belamarić, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2001., 49-163.

⁷ Bernard, redovnik benediktinskog samostana sv. Marije u Farnetu, proveo je u mladosti trideset godina u Bologni, baveći se kršćanskim naukom. U tom je gradu studirao doktrinu koja je u njegovo vrijeme obuhvaćala pravo i teologiju, stoga je često kao kancelar papinog poslanika boravio na ugarskom dvoru u diplomatskim misijama kod hrvatsko-ugarskog kralja Bele II. (III.). Kralj mu je povjerio odgoj i obrazovanje svog sina Emerika, budućeg hrvatsko-ugarskog kralja, koji je stupivši na prijestolje postao njegov zaštitnik.

širila se hrvatsko-ugarskim kraljevstvom. Spominje se kao autor knjige i tekstova ispisanih protiv krivovjerja s kojim se borio na području svoje dijeceze, u Splitu i Trogiru, ali i izvan nje, podupirući kraljeve i papine napore u iskorjenjivanju katarske hereze Bosni.⁸ Treguan, kojega je Bernard doveo sa sobom iz Ugarske kao mladog gramatika i profesora književnosti, bio je i sam borac protiv heretičkog nauka. Došao je u Split podučavati kler, ali se vrlo brzo uspinjao na hijerarhijskoj ljestvici, te je 1206. postao trogirskim biskupom. Iza gradnje portala trogirске katedrale stoji Treguanov antiheretički program, na što zorno ukazuje znak Križa na naličju lunete s natpisom:

QUISQUIS FORMA CRUCIS CREDIT Q(U)ODSIT VIA LUCIS / NIL AGAT INDIGNU(M) CO(N)TRA VENERABILE SIGNU(M)⁹

Tko god vjeruje da je znak križa put svjetla, nek ne čini ništa nedostojno protiv časnog znaka.

Tekst je izravna opomena hereticima poput katara, albigenza i valdenza, te bogumila koji su mrzili križ, smatrajući ga bogohulnim jer je simbolizirao mučeništvo Krista Boga, koje prema njima nije bilo stvarno jer Krist nije ni trpio niti umro.

Majstor Radovan, Nutarnja strana lunete s križem i natpisom

Prikaz Rođenja na licu lunete ulaznih vrata trogirске stolnice jedinstven je ikonografski program među skulpturalnim ciklusima na portalima europskih romaničkih kate-

⁸ U splitskoj se kronici navodi da je razotkrio krivovjernu braću Mateja i Aristodija, koji su održavali veze s bosanskim hereticima, šireći Dalmacijom njihov nauk. Podrijetlom Grci, sinovi Zorobabela, koji se iz Apulije preselio u Zadar, došli su u Split baveći se slikarstvom i zlatarstvom, a bili su podučeni i u literaturi, pred nadbiskupom su su pokajali i odrekli hereze prisegom na Evanđelistar; T. Arhidakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Split, 2003., 122-123.

⁹ I. Babić, »Unutarnja strana lunete glavnog portala trogirске katedrale – djelo majstora Radovana«, *Starohrvatska prosvjeta*, Ser. 3 br. 21, Split, 1991., 205-244.

Majstor Radovan, Rođenje

Majstor Radovan, Pranje Djeteta

drala.¹⁰ Odavno je zapaženo da je trogirski reljef jedini primjer među remek-djelima svog vremena koji za središnju temu čitava pročelja uzima Rođenje, te da je Radovan, imajući pred sobom nekakav bizantski slikani predložak, na portalu donio Rođenje kao simultanu radnju, pridodavši mu čitav niz motiva koji se inače u ikonografiji zasebno pojavljuju.¹¹

Luneta je bez sumnje majstorovo djelo kao i veći dio nutarnjeg luka koji je okružuje. To potvrđuje njegov potpis na dugačkom natpisu uklesanom gotičkim slovima 13. st. koji se proteže podankom lunete i petama nutarnjeg luka portala. Radovan je vješto posložnim reljefima povezo oba arhitektonska elementa u jednu jedinstvenu cjelinu, virtuožno izrađujući prizore iz Kristovog života: Navještenje, Josipov san, Rođenje, Dolazak tri kralja s Istoka, Poklonstvo pastira i Poklonstvo kraljeva. Sve navedene scene citati su Novog zavjeta i to posebno onih mjesta u kojima su se ljudima ukazali anđeli navijestivši im Radosnu vijest. Anđeo Gabrijel, krilati božji glasnik duge spletene kose s glasničkim štapom u ruci, spustio se s neba u Nazaret da navijesti Djevici Mariji rođenje Sina Božjega. Prikazan je odvojeno od Marije na suprotnoj peti nutarnjeg luka. U prizoru punom kretnje, uzgibanih haljina, zakoračio je prema Mariji pozdravljajući je, prema Evanđelju, riječima: *Raduj se, milosti puna! Gospodin je s tobom* (Luka 1, 28). Marija je prikazana na odvojenom reljefu nasuprot, odgovara anđelu na evanđeoski pozdrav: *Evo službenice gospodnje, neka mi bude po riječi tvojoj* (Luka 1, 38).

Marija je prikazana u stojećem stavu kako prede vunu s vretenom u ruci. Pored nje je prijestolje bizantskog tipa s jastukom nad kojim se nadvio kupolasti ciborij vitkih stupova. Prema apokrifnom Jakovljevu protoevanđelju, glavnom izvoru za život Bl. Djevice Marije, anđeo je nju zatekao dok je prela vunu za grimizni zastor hrama.¹² Takav prizor Navještenja bio je omiljen narativni predložak u likovnoj umjetnosti Bizanta od početka Marijinog štovanja u 4. stoljeću, a u zapadnoeuropsku ikonografiju ulazi preko srednjovjekovnih enciklopedijskih djela, poput tekstova *Laudes Beatae Mariae Virginis* Jacobusa de Voragine i *Speculum maius* Vincenta de Beauvaisa u kojima su preuzeti apokrifni događaji iz Pseudo-Matejeva evanđelja.¹³ Uz Marijin lik trogirskog Navještenja stoji grčkim slovima YΘ PM, zrcalno urezan natpis koji se u obrnutom rasporedu čita MP ΘY (Μητηρ Θεου). Za njega Karaman piše da ga je Radovan, ne znajući grčki, bez razumijevanja preuzeo s pisanog predloška.¹⁴ Tom zanimljivom detalju nije do sada posvećena velika pozornost iako bi se upravo njime donekle moglo rasvijetliti podrijetlo Radovanova ikonografskog programa. Predložak vjerojatno nije bio rezbareni bjelokosni predmet bizantske provenijencije, poput iskićenih škrinjica koje Karaman sugerira opisujući u nastavku zavojnice na

Majstor Radovan, Navještenje

stupovima portala s prizorima faune, jer je njegov zrcalno izrađen sadržaj prikazivao dijelove Evanđelja, kao svojevrsan negativ slike. Stoga bi ga trebalo tražiti među rezbarenim klišejima bizantskog drvotiska koji se na Istoku koristio u brojne svrhe još od antičkog doba, a u Radovanove je ruke mogao dospjeti na razne načine, posebno u Dalmaciji tog doba, značajnoj magistrali križarskih pohoda s dubokom antičkom tradicijom. Promotri li se zrcalno tematski izravno povezane prizore lunete i nutarnjeg luka, može se zamisliti pozitiv izvornog izgleda predloška portala u kojem anđeo Navještenja, u duhu ranijih bizantskih ikonografskih shema, stoji desno od Marije, nasuprot anđelu srednjovjekovnih Navještenja Dalmacije prikazanih na pluteju zadarske sv. Nediljice, zvoniku splitske katedrale i drvenoj vratnici majstora Buvine. Na vrhu nutarnjeg luka nalazio se prizor Poklonstva kraljeva, završni dio dramatične Epifanije. Između njegovih peti s reljefima Navještenja i tjemena s reljefom Krista i Marije na tronu, pred kojima se klanjaju Sveta tri kralja, isklesani su rojevi anđela usmjereni prema događajima prikazanim na luneti. Na nutarnjem luku Radovanova portala bilo ih je izvorno petnaest. Među njima je i anđeo koji se usnulom Josipu, prema tekstu evanđelja, obratio riječima: *Josipe, sine Davidov, nemoj*

¹⁰ V. P. Goss, »Master Radovan and The Lunette of The Nativity at Trogir«, *Studies in Medieval Culture* 8-9, 1976., 85; isti, »Radovan and Homer – a note on the epic style in Medieval art«, *Starohrvatska prosvjeta* III. Serija – sv. 35, Split, 2008., 128

¹¹ J. Belamarić, »Portal majstora Radovana«, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2001., 55.

¹² *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, ed. by J. K. Elliott (Oxford: Clarendon, 1993), 46-99; Y. Hirn, *The Sacred Shrine a Study of the Poetry and Art of the Catholic Church*, London 1912, 94-213.

¹³ E. Mâle, *Religious Art in France: The Late Middle Ages: A Study of Medieval Iconography and Its Sources* (Princeton: Princeton Univ. Press, 1978.), 136-210; D. Nussey, *The Gothic Image: Religious Art in France of the Thirteenth Century*, (New York: Harper & Row, 1972.), 238-39; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, 3 vols (Paris: Presses universitaires de France, 1957.), II. 2, 175-76.

¹⁴ Lj. Karaman, *Portal majstora Radovana u Trogiru*, Zagreb, 1938., 7

se bojati kući dovesti svoju ženu Mariju jer je ono, što je ona začela, od Duha svetoga. Rodit će sina i nadijeni mu ime Isus,... (Matej 1, 20).

Središnji događaj isklesan na luneti pripada sirijsko-bizantskoj ikonografskoj shemi koja prikazuje Rođenje Kristovo podijeljeno na dva osnovna dijela: Bogorodica koja leži u spilji, uz nju tek rođeni povijeni Isus, Josip koji se odmara dok žene kupaju Djetesce. Na trogirskom je reljefu prizor Djevice Marije koja leži, oporavljajući se od poroda, s povijenim Isusom pored sebe u jaslama, pojašnjen natpisom: INSTITUTE INVOLUIT VIRGO QUI CRIMINA SOLVIT (*U pelenice Djevice povija onog koji zločine odrješuje*). Donji dio reljefa uz koji stoji natpis: PASTOR I JOSEPH prikazuje Josipa kako se odmara oslonjen na štap, sjedeći na klupi pored pastira koji s glave ljevicom skida kapu. Uz njih je prizor Pranja djeteta Isusa kojega kupaju dvije žene od kojih prema tekstu apokrifnog evanđelja jedna nosi ime Zelomi, a druga Saloma (Pseudo-Matej 13. 3). Na kamenici za vodu uklesan je natpis: VERGITUR IN CO(N)CA QUI DILUIT SCEL(ER)A CUNCTA (*Uronjava se u kadu onaj koji pere sva zlodjela svijeta*).¹⁵ Iznad prikaza Isusova rođenja, betlehemska je zvijezda koju prate Sveta tri kralja, tražeći put do Isusa. S njene lijeve i desne strane su anđeli. Onaj s desne strane pokazuje zvijezdu, gledajući Sveta tri kralja, kojima je prema evanđelju u snu prenesena uputa od Boga da se ne vraćaju Herodu kako je on to od njih tražio (Matej, 2.12), a s druge, lijeve strane, nalazi se anđeo koji govori pastirima: *Ne bojte se, jer vam, evo, nosim radosnu vijest...* (Luka, 2.10). Rojevi anđela s nutarnjeg luka pridružuju mu se, hvaleći Boga: *Slava Bogu na visini i na zemlji mir ljudima koje ljubi!* (Luka, 2.14). Čitava kompozicija lunete i pratećeg luka dobiva dramsku dimenziju poput ranih sirijskih sogitha 4. i 5. stoljeća, kojima kontakij (κοντακίον) Romana Meloda iz 6. st. duguje dramsku radnju razvijenu u bizantskim himnodijama.¹⁶ Sirijski oblik dramtizacije Evanđelja nastao je kao odgovor na slične forme kojima su se služili heretički naučitelji radi širenja svog učenja među vjernicima. U Melodovom ranom bizantskom kontakiju na temu Rođenja, stihovi (στίχοι) i kitice (τροπαρίων) opisuju simultanu radnju poput one na dinamičnim i realističkim reljefima lunete Radovanova portala,¹⁷ na kojoj se odvija prava drama Sv. Obitelji od Navještenja do Poklonstva kraljeva kao na suvremenom filmu.¹⁸ Uloga naratora, poznata još iz grčke antičke drame, sačuvala se u strukturi bizantske himnodije. Njegovu ulogu na portalu preuzima umjetnik, koji među citate implicitne Evanđelju, mahom u upravnom govoru, unosi bogatu apokrifnu naraciju. Poruka Radovanova djela inspirirana istočnim grijehom, iako samo djelomično sačuvana, sadržana je prologu himne jeruzalemskog patrijarha Sofronija u kojoj narator

¹⁵ Srednjovjekovna formula DILUIT SCELERA odnosi se na istočni grijeh kao i kod natpisa s Višeslavove krstionice: ..., HIC EXPIANT SCELERA SVA QU(O)D [DE PRIMO] SVMPSERVNT PARENTE...

¹⁶ R. Crocker, D. Hiley, *The Early Middle Ages to 1300.*, Oxford University Press, 1990., 3-7

¹⁷ E. Lash, *St. Romanos the Melodist, On the Life of Christ: Kontakia*, prevod: Harper, San Francisco, 1995., 1-12.; *Danas Djeva rađa Nadsušnoga, a zemlja pečinu prinosi Nepristupnom, Anđeli i pastiri zajedno slave, a Magi putuju u društvu zvezde. Radi nas se kao malo Dete rodi pravedni Bog* (prijevod u: V. M. Peno, «O melodiji božićnog kondaka trećeg glasa Djeva dnes», *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti i muziku*, Novi Sad, 2005., 25-42).

¹⁸ Na epsku dramatičnost prizora Rođenja na trogirskoj luneti ukazao je odavna V. P. Goss u svojim radovima posvećenim Radovanu; usp. »Radovan and Homer – a note on the epic style in Medieval art«, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija – sv. 35, Split, 2008., 125 – 135.

Reljef pastorage s lunete Radovanova portala

kaže: »Adam i Eva su obnovljeni i oni slave Spasitelja čovječanstva».¹⁹ Teološko objašnjenje soteriološke uloge Krista ispisano na kratkim uklesanim natpisima lunete ukazuje na smisao Kristova poslanja. Po neposlušnosti djevice Eve čovjek je izgubio raj i umro, po poslušnosti Djevice Marije čovjek, ponovno oživljen Adam, rekapituliran je u Isusu, a Eva u Djevici Mariji.²⁰

Prizori lunete i nutarnjeg luka portala oživljavaju scenu crkvenog prikazanja koje u središtu radnje ima pozornicu s dva čina Rođenja, okruženu čitavim nizom simultanih dramskih sekvenci vezanih uz dolazak Spasitelja. Radovan je u sadržaj predloška unio svoju kreaciju. Protivno bizantskoj ikonografiji, koja poznavajući stvarno mjesto rođenja prizor smješta u betlehemsku spilju, trogirsko Rođenje prikazuje Bogorodicu koja leži u štali na drvenom krevetu tokarenih nogu pored povijenog Isusa, glave usnule na jastuku. To kao argumentaciju ističu brojni autori koji su se bavili temom trogirskog portala, naglašavajući umjetnikovu slobodu interpretacije predloška. Radovanovi likovi su u pokretu. Njihova kretanja zaustavljena je u trenutku dlijetom majstora. Dok sv. Marija brižno pokrivačem prekriva Djetešce, pastir, sjedeći uz podbočena Josipa, rukom poseže za kapom. U pastoralnoj sceni izvan štale ovca doji mlado, pas koji je legao uz gospodara okreće glavu, a dok se dva jarca nadjačavaju rogovima, jedan od pastira priginje se drugom skidajući rukom šešir.

Najveća neriješena zagonetka portala je nepotpuni ciklus s alegorijama mjeseci na pilastrima, koji su mahom, s izuzetkom donjeg dijela lijevog pilastra, pripisani majstoru Radovanu. Nakon stoljetne rasprave, raspored i značenje trogirskih reljefa mjeseci uvjerljivo su razriješeni. Tome je doprinijela Belamarićeva teza o opisu svakog mjeseca s tri simbolička elementa: zodijačkim znakom, imenom mjeseca ispisanim bojom na kartuši uz prizor i karakterističnim atributom, najčešće nekim od poljskih radova karakterističnim za prikazani mjesec.²¹ Rješavajući dvojbu iz ranije literature iskazanu oko dvostrukog Ožujka,²² ili čak trostrukog,²³ Belamarić predlaže niz od pet mjeseci u nizu od Prosinca do Travnja kojeg slijede zodijački simboli: Jarac, Vodenjak, Ribe, Ovan i Bik. Prikaz veljače riješio je već Fisković razotkrivši njen kamuflirani znak – ribu.²⁴ Ostalo je otvoreno pitanje o hipotetskom izvornom rasporedu alegorija mjeseci izravno povezano s dva osnovna pitanja: prvom o izvornom arhitektonskom konceptu portala i njegovom prvobitnom ikonografskom programu. S obzirom na marijansku komponentu središta portala, sasvim logična izgleda pretpostavka da bi mjesec Ožujak morao biti ishodište godine s obzirom na tradiciju po kojoj je kršćanska godina započinjala na Blagovijest.²⁵ Inkarnacija prema evanđelisti Ivanu sadržana u *Riječ tijelom postade i nastani se među ljudima* (Ivan 1.14)

¹⁹ E. Wellesz, »The Nativity drama of the Byzantine Church«, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 37, Parts 1 and 2 (1947.), 147

²⁰ B. Jozić, *Riječ u slici - Repertorij kršćanske ikonografije*, Split, 2009., 70

²¹ J. Belamarić, »Ciklus mjeseci Radovanova portala na katedrali u Trogiru«, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2001., 95

²² Lj. Karaman, o.c., 12

²³ N. Golob, »Upodobitve mesecev na Radovanovem portalu v Trogira«, *Zbornik za umetnosno zgodovino* XXI, 1985., 79.-103.

²⁴ C. Fisković, »O ikonografiji Radovanova portala«, *PPUD* 7, Split, 1953., 17

²⁵ J. Belamarić, o.c, 104

Majstor Radovan, Prikaz Marsa u alegoriji mjeseca Ožujka

Majstor Radovan, striženje ovaca

bila je već ranije u Nazaretu istaknuta natpisom *hic verbum caro factum ets* kao svojevrsan krunski dokaz i odgovor heretičkim pokretima koji su doveli u pitanje ljudsku prirodu Krista.²⁶ Upravo je isticanje Utjelovljenja Kristova dovelo na Radovanovu portalu mjesec Ožujak u središte kompozicije, posvećeno mu je najviše likovnog prostora i raskošne ornamentalne plastike. Osnovni teološki program Radovanova portala obračun je s dualističkim herezama koje su u doba nadbiskupa Bernarda i biskupa Treguana zahvatile Split i Trogir, te se posebno čvrsto ukorijenile u susjednoj Bosni.²⁷ Već je Karaman notirao srednjovjekovne simboličke usporedbe Krista i godine kako ih je vidio Bernardov suvremenik Sicardus Cremonensis (1155. – 1215.), koji je kao i Bernard studirao u Bologni. Autor je djela *Chronica Universalis* (1213.) u kojemu piše kako broj mjeseci odgovara broju apo-

²⁶ Heretički pokreti 13. stoljeća nisu poštovali znak križa, ni ikone, a crkve nisu priznavali domovima božjim. Križ na naličju lunete portala i tekst koji ga je okruživao izravno je bio upozorenje onima koji se smatraju vjernicima da ništa ne rade protiv tog znaka.

²⁷ Jedan dokument pape Inocenta III. iz 1200. godine koji šalje kralju Emeriku hvali nadbiskupa Bernarda zato što je istjerao iz Splita i Trogira heretike. (CD II, 351); Toma Arhidakon piše da je legat Akoncije krenuo u Bosnu protiv heretika. (XXVI. 11.) Prema Tomi Akoncije je dugo vremena tamo uporno radio na iskorjenjivanju heretika. (XXVIII. 4) Povijest krivovjerja u Bosni je dugačka, od pojava gnostika do katara, albigenza, krstjana i bogumila. Manihejske zablude u Bosni, koje su se u Treguanovo vrijeme infiltrirale i u Trogiru, odnose se na nepriznavanje Kristova čovjštva. Blažena Marija, prema njima, nije bila žena niti ženski stvor nego andeo. Sin Božji uzeo je prividno tijelo, a ne pravo. Krist nije istinski trpio ni umro, niti je sišao nad pakao ni uzašao na nebo, nego je sve što je radio bilo prividno jer je on prema njihovu učenju zapravo duh.

stola, broj godišnjih doba broju Evanđelista.²⁸ Stoga je sasvim sigurno namjera majstora Radovana i tvorca njegova skulptorskog programa bila izraditi puni broj mjeseci te ih zaokružiti u zatvoren ciklus, što nije ostvareno samo zbog nedovršenosti djela. Nasuprot spekulacijama o dva dodatna pilastra s prikazima ljetnih mjeseci koji su se trebali nalaziti na mjestu pilastara s likovima apostola, dovoljno bi bilo pretpostaviti da su se alegorije mjeseci trebale nastaviti nizati iznad kapitelnog vijenca duž drugog koncentričnog luka portala te tako u luku zatvoriti ciklus kako je to na prikazima mjeseci romaničkih crkava susjedne Italije.²⁹ Time bi se izbjegla zbrka oko njihova pravilnog nizanja u dvoredu, već bi se oni sagledavali u cikličkom redosljedu bilo da se radi u smjeru kazaljke ili obrnuto od kazaljke na satu.³⁰ Na jednak su način, nastavljajući se na luk, trebali biti dovršeni treći, vanjski, pilastri s reljefima šestorice apostola koje je izradio nastavljivač Radovanova djela. On je još uvijek slijedio izvorni ikonografski raspored Radovanovog portala. Dvanaest

Majstor Radovan, *Eva*

apostola u koncentričnom rasporedu korespondiraju s dvanaest mjeseci u općoj shemi prikaza ljudske povijesti.

Vjerojatno je u središtu svega trebao biti istaknut Krist i to u zaglavnom segmentu luka. Namjesto smrti na križu, koja je u novoj ikonografskoj kompilaciji dovršenog portala postala tema zaglavnog kamena, među apostolima zadnjeg koncentričnog prstena portala više bi pristajao prikaz Kristova Uzašašća, čest motiv na portalima katedrala toga doba i središnja tema romaničke ikonografije s kojom se završavala medievalna povijest Spasenja. Od šest prikazanih apostola prepoznata su dva, Petar odavna zbog ključeva koje drži u ruci i Bartolomej koji je prepoznat u novije vrijeme.³¹

Osnovna tema Radovanova portala je povijest svijeta koja se sažima u rasponu od Adama do Krista.³² U ta-

Majstor Radovan, *telamoni*

²⁸ *Annus est generalis Christus, cuius membra sunt quator tempora, scilicet quator Euangelistae, duodecem menses sunt apostoli* (Petrus Sarnensis, *Mitrare, sive de Officiis ecclesiasticis summa*. Lib V.).

²⁹ G. Tigler, »La porta dei Mesi del Duomo di Ferrara e le sue derivazioni ad Arezzo, Fidenza e Trau«, *Il Maestro dei Mesi e il Portale meridionale della Cattedrale di Ferrara. Ipotesi e confronti*, Ferrara, 2007., 79

³⁰ Oba su smjera korištena u antičkim prikazima ciklusa mjeseci, D. Levi, »The Allegories of the Months in Classical Art«, *The Art Bulletin* 23, No. 4 (Dec. 1941), 251-291.

³¹ C. Fisković, *Radovan*, Zagreb, 1965., 15; J. Belamarić, o.c., 62, 110-113. Moguće da zbog cjeline prizora nisu pojedinačno isticali atributi na četiri od šest izrađenih apostola.

³² »Iskljijat će mladica iz panja Jišajeva, izdanak će izbiti iz njegova korijena« (Iz 11,1). Florealni motivi koji isprepliću čitav portal, od pilastara do drva života s raspetim Kristom u zaglavnom kamenu luka vitice su stabla Jišajeva, oca Davidova, koje izravno spajaju Adama i Krista. To pokazuje da je »Arbor vitae« (crux

kvom čitanju cjelokupnog Radovanovog programa, koji se provlači kao implicitno prihvaćeno stajalište u svim značajnijim radovima na temu portala od Karamana do danas, navodi se povijest Spasenja svijeta kao osnovna nit vodilja, protkana mislima o Grijehu i Otkupljenju ljudskog roda.³³

Kroz tu se prizmu može promatrati i osam snažnih telamona koji nose stupove s motivima mjeseci i apostola za koje se od prije pisalo kao o skulpturama koje prikazuju pripadnike različitih narodnosti.³⁴ Njihova ikonografska uloga, kod većine dosadašnjih analiza je slična, a svodi se na mišljenje da oni prikazuju ljude mediteranskog prstena zemalja koji za Jacksona predstavljaju trogirске težake Radovanova doba, prema Delalli stanovnike udaljenih obala Mediterana koji posrću pod teretom poganstva i praznovjerna.³⁵ Zahvaljujući Venturiju koji misli da su likovi preuzeti s trijumfalne povorke nekog rimskog slavoluka, Karaman smatra da su to atlanti preuzeti s nekog antičkog predloška i potom multiplicirani, a Belamarić vidi u njima antitetičke parove staraca i mladića koji bi predstavljali razdoblja ljudskog života.³⁶ Samo su dva lika od njih osam odjeveni, što dovodi u pitanje pretpostavku o multipliciranju predloška, dok su drugi oskudno odjeveni, bosonogi i gologlavi. Njihove različite rasne odlike, negroidne crte kod dvojice, odjeća s folklornim detaljima islamskog svijeta, otkrivaju namjeru umjetnika da kroz reprezentativne primjere ljudi prikaže različite rase i vjere, nastale od potomaka Adama i Noe; nosioce povijesti čitavog čovječanstva koji su na plećima ponijeli teret povijesti cjelokupnog čovječanstva nakon što su praroditelji izgubili raj.

Radovanovom opusu pripadaju obli stupovi uz dovratnike ulaznih vrata na kojima su među isprepletenim florealnim motivima brojni likovi ljudi, životinja i fantastičnih bića. Na njima Karaman vidi bujnu fantaziju i izuzetnu vještinu domaćeg majstora koji je u vrsnom materijalu svog kraja dostigao realizam lombardske umjetnosti u prizorima lova, u kojima različite vrste divljih životinja bježe pred psima i lovcima koji ih progone kopljima, strelicama i sokolovima, ljudima koji nose lovinu, bore se s divljinom šume i međusobno. U dinamičnoj borbi ljude vrebaju divlje zvijeri, podmukle zmije i fantazmagorična bića za koja smatra da ih je majstor preuzeo s nepoznatog predloška. Karaman je trogirске stupove usporedio s romaničkim lukom splitskog zvonika na kojem su slični narativni motivi lova. U novije vrijeme bilo je pokušaja da se pronikne u zamršenu ikonografiju tih stupova protkanih filigranskim ornamentima i minijaturama. Nadopunu Radovanova ciklusa mjeseci pokušala je izvesti Golob, nastojeći među simboličkim prikazima na stupu pronaći alegorije mjeseci koji nedostaju te zatvoriti čitav ciklus godine.³⁷ Belamarić na oblim stupovima vidi parabolu o čovjekovu grijehu, ljudsku borbu sa zlom.³⁸ Babić sma-

Majstor Radovan, prizor iz lova

virescens), kojeg je izradio nastavljac Radovanova djela stijenio istu program i koncepti po kojem je radio i majstor Radovan. Dakle, na portalu trogirске katedrale različiti su protagonisti izvodili jedinstvenu zamisao koja prikazuje povijest spasenja od Adama do Krista.

³³ J. Belamarić, o.c., 57, 93

³⁴ Prema novijem, prihvaćenom mišljenju, telamone se pripisuje dlijetu majstora Radovana; J. Belamarić, o.c. 109 cf. 70; G. Tigler, o.c. (18), 82 – 85.

³⁵ T. J. Jackson, *Dalmatia, Quarnero and Istria*, II, Oxford 1887., 35; I. Delalle, *Trogir*, Split, 1936., 60.

³⁶ Lj. Karaman, *Portal majstora Radovana*, Zagreb, 1938., 14; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana* III, Milano, 1904., 353; J. Belamarić, o.c., 120.

³⁷ N. Golob, o.c. 101

³⁸ J. Belamarić, o.c. 107

“Majstor Apostola”, Kentaure

tra da je Radovan izrađujući stupove bio inspiriran astrološkim motivima i poganskom simbolikom.³⁹ Prikaz fantastičnih bića na reljefima Radovanova portala ima sofisticiranu ikonografsku poruku. Na unutarnjim okruglim stupovima Radovan je isklesao, pored dinamičnih likova ljudi koji se bore s prirodnim silama, čudovišta i prizore fantastičnih priča koji se pojavljuju još u antičkoj mitologiji. Prikazana je tako s jedne strane vodena neman s djevojkom na leđima, a s druge kentauri, satiri i egzotične životinje poput majmuna, zmijsa i lavova. Ljudi i zvijeri isprepleteni florealnim motivima, svojevrsnim okvirima dinamičnih radnji, prikazuju niz priča vezanih uz ljudske pothvate. Alegorijski je to prikaz vitica Jišajeva stabla koje povezuju Adama i Krista. Prizori lova, krčenja šume, obrade polja, borbe s divljim zvijerima stoga se lako mogu protumačiti kao pokušaj ilustracije povijesti ljudskog roda nakon izгона iz raja. S druge

strane postavlja se pitanje čemu prikazi fantastičnih bića među njima? Odgovor na to može ponuditi poimanje povijesti i geografije Radovanova i Treguanova vremena koja se oslanjala na antičke pisce i njihovu recepciju u srednjovjekovnim manuskriptima. Antička geografija oslonjena na Eratostena, Strabona i Ptolomeja od 5. st. nije bila dostupna zapadnom kršćanstvu. Glavni su izvori bili Plinijeva *Historia Naturalis* ili njena derivacija u Salinusovom djelu *Colectanea rerum memorabilium* u kojem su opisana brojna čudovišta helenističkog podrijetla kao potvrda geografske raznolikosti rubnih krajeva poznatog svijeta. Postojanje kršćanstvu stranih čudovišta, o kojima su pisali antički pisci, usuglasio je s kršćanskim svjetonazorom i Svetim pismom Aurelije Augustin, svetac i teolog 4. stoljeća. U djelu *De civitate Dei* on piše da su čudovišni rodovi nastali od Adamovih i Noinih potomaka koji nisu greška Božjeg nauma, te ističe da je cijela Zemlja prema knjizi Postanka napućena potomcima triju Noinih sinova.⁴⁰ Mitološka bića povezana s geografijom poznatog svijeta opisuju Macrobij i Marcijal Capella u svojim fantazmago-

ričnim tekstovima. Postojanje fantastičnih bića prihvaća i Isidor u svom enciklopedijskom djelu *Etyimologiae* iz 7. st. gdje tvrdi da su ona dio stvaranja i da nisu *contra naturam*. U Izidorovom djelu opisano je Sveto Trojstvo, crkvena hijerarhija, čovjek, a mitološka bića i njihove vrste te razne životinje pojavljuju se kao ilustracija dalekih krajeva. Čudna se bića poslije Izidora spominju u kozmografijama, enciklopedijama i historiografijama prirode srednjovjekovnih pisaca sve do 13. st. Na portalu se prikazuje *saturis* i *scimia*, čest motiv kasnoegipatske umjetnosti koji prikazuje satira koji stoji i majmuna koji sjedi, prizor izravno povezan uz kult šaklaoglavog Anubisa.⁴¹ Izvan granica poznatog svijeta, na njegovim rubnim područjima, nalazio se, prema srednjovjekovnom poimanju, svijet prepun čudesnih stvorenja koja su enciklopedije tog doba preuzele iz nadrealnih priča antičkih pisaca, kroničara, historičara i geografa. Postojale su i karte s prikazima čudovišta raspoređenih topografski prema krajevima uz koje se oni povezuju. Spominjući irsku rijeku Boyne, Ptolomej je izveo etimologiju njenog imena od bijelog goveda.⁴² Možda je vodeni bik na kojem jaši djevojka Tarb Uisge, alegorija keltske Irske,⁴³ to jest rubnih dijelova Galije, kentaur simbol Indije i Skitije, a satir, majmun, baziliska, simbol Afrike i Etiopije, kako je to tumačila antička geografija. Time bi povijest spasenja, gledana kroz prizmu Augustinove misli, postala realan povijesni i geografski okvir za likovnu prezentaciju njegove teologije.

Lav i lavica na konzolama Radovanova portala

³⁹ I. Babić, »Čovjek, zmijsa i majmun na portalu trogirskoga katedrale«, *Archeologia Adriatica* II, Zadar, 2008., 573-585.

⁴⁰ Postanak, 9, 19

⁴¹ R. Wittkower, »Marvels of the East, a Study in the History of Monsters«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, vol. 5, London, 1942., 172.

⁴² Βουούινδα ποταμοῦ ἔκβολαι; Ptolom II.2.8, vidi u: Claudii Ptolomaei, *Geographia*, Leipzig, 1843., 66.

⁴³ J. A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, London, 1911., 191

U jednoj od do sada najdetaljnijih analiza slojeva Radovanova portala Stošić je pokušao proniknuti u njegove izmjene i pregradnje od početka podizanja katedrale do 15. stoljeća. Raščlanio je njegovu gradnju u pet faza i raspoznao na njemu šest ruku i još dvije iz kasnijih restauracija.⁴⁴ U prekratkoj elaboraciji, te nedovršenoj slagalici doprinosu raznih majstora, Stošić nije uspio rekonstruirati graditeljske faze portala, mada je grafički predložio izvorni izgled Radovanova sloja. Svejedno, njegovo je istraživanje ostvarilo značajan pomak u razumijevanju glavnog portala trogirске katedrale i, bez obzira na sumnju u točnost pojedinih zaključaka, otvara mogućnost nastavka preciznije analize djela. Percepciji izvornog portala treba prethoditi hipotetička rekonstrukcija predvorja katedrale Radovanovog doba. Ono je bilo znatno manje od današnjeg, podignuto početkom 14. stoljeća, veliko tek toliko da natkrije ulaz u crkvu pred glavnim brodom poput sličnih predvorja romaničkih katedrala s druge strane Jadrana, Modene, Bologne i Ferrare.⁴⁵ Njegov se izgled može donekle usporediti s monumentalnim prolazom u podnožju zvonika splitske katedrale koji je započet pedesetih godina 13. stoljeća, svega desetak godina nakon trogirskog. Treba držati na umu kako je gradnja zvonika splitske katedrale dobila zamah

Majstor Otto, vanjski luk zvonika splitske prvostolnice

u vrijeme nadbiskupa Rogerija (1249. – 1266.), suvremenika trogirskog biskupa Treguana (1206. – 1254.) te da je na zvoniku prisutan izravan utjecaj trogirskog majstora Radovana.

Gradnja novog zvonika splitske prvostolnice planirana je vjerojatno još u vrijeme nadbiskupa Bernarda (1198. – 1217.), u doba kada se u Trogiru gradi zvonik katedrale. Sukladno Bernardovom strogoj cistecitskom svjetonazoru, za očekivati je da se u Splitu pripremala gradnja jednostavnog romaničkog zvonika pred glavnim portalom splitske katedrale, gradnja lišena svakog suvišnog ukrasa, suzdržane figuralne plastike s čvrstim antiheteričkim teološkim i likovnim programom. U tu se pretpostavku uklapaju istodobna ostvarenja u predvorju splitske katedrale, poput vratnica portala koje je 1214. godine izradio majstor Andrija Buvina, s rezbarenim prizorima Kristova života i njegove ljudske prirode u dvadeset osam kaseti od Navještenja do Uzaša-

šća. Pa ipak pravi poticaj gradnje vezan je vjerojatno uz hercega Kolomana, koji je u maniri svog pretka, potpisana na zvoniku zadarskih benediktinki, bio izravan poticaj početku realizacije velikog splitskog potvata. U vrijeme nadbiskupa Guncela (1221. – 1242.), dok su splitom upravljali kneževi Višan (Bužan) »zaštitnik heretika« i nasljednik Višana Humski knez Petar »bogumil«, krivovjere je postalo velik politički problem s kojim se suočio herceg Koloman za svog boravka u Splitu 1226. godine. On je kao mlađi brat kralja Bele IV. upravljao Hrvatskom u razdoblju od 1226. – 1241. godine. S Kolomanom su u gradu bili bribirski kneževi Stjepan i Grgur koji je vjerojatno već koncem te godine postao splitskim knezom. Da je s Kolomanom započela intenzivna gradnja monumentalne arhitekture u Splitu, ukazuje i dokument koji spominje nekoliko obitelji iz Škripa na Braču koje su se 1228. godine spustile iz središta otoka na more u uvalu Splitska, drevnu antičku luku za izvoz kamena iz škripskih kamenoloma.⁴⁶ U vrijeme kada su svi stanovnici srednjodalmatinskih otoka napuštali obale mora, ova je mala zajednica naselila staro bračko naselje uz obalu, a jedini racionalni razlog koji je mogao dovesti do ovog, potpuno neočekivanog procesa početak je ponovnog otvaranja i izvoza kamena s otoka. Za potrebe gradnje monumentalnih zdanja Splita otvoreni su ponovno antički kamenolomi otoka Brača, otoka koji je od početka 13. st. bio pod vlašću hrvatsko-ugarskog kralja, mijenjajući uprave od kneževa krčkih, Omišana, Hvarana i Splitsana.⁴⁷ Novac se za gradnju pribavljao iz crkvenih prihoda i nadarbina, te iz i ostavština Splitsana. Novca očito nije bilo dovoljno jer se splitska komuna morala zadužiti u vrijeme uprave hrvatskih plemića Grgura, te Domalda kojega je njegova stranka na čelo grada vratila 1235., kao i za Grgurova sina Marka koji je preuzeo upravu Splitom 1238. godine. Gargan de Arscindis (1239. – 1242.) stranac kojega su Splitsani doveli iz Ankonitanskih Marka i postavili za gradskog kneza, riješio je povrat komunalnog duga crkve za koje je bilo založeno srebro splitske katedrale.⁴⁸

Za ravnjanja splitskom crkvom nadbiskupa Stjepana (II.) Babonića, bl. (1242. – 1243.) i Tome Arhidakona Splitsanina (1243. – 1244.) izabran je 1242. godine za gradonačelnika Ivan iz obitelji kneževa krčkih.⁴⁹ Njegova udovica Kolafisa ostavila je splitskoj crkvi sto romanata 1257. godine za gradnju zvonika, kako je to bilo napisano u podnožju zvonika prije njegove obnove.⁵⁰

Novi načelnik Bernard mijenja Ivana od svibnja 1243. u vrijeme kada je za splitskog nadbiskupa trebao biti izabran trogirski biskup Treguan, ali on nikad nije postao nadbiskupom zbog rata Splita i Trogira koji je izbio 1244. godine. Kolafisa je nadarbinu zvoniku splitske prvostolnice dala u vrijeme kad je njegova gradnja bila već u punom jeku. Podizanje zvonika bio je jedan od prioriteta nadbiskupa Ugrina (1245. – 1248.) koji je komunalni zahvat mogao promatrati kroz prizmu crkvenih prilika jer je istodobno obnašao dužnost splitskog nadbiskupa i kneza. Napredovanje gradnje u vrijeme nadbiskupa Rogerija (1249. – 1266.) zorno pokazuje spomenuta Kolafisina nadarbina zvonika spomenuta

⁴⁶ R. Bužančić, »Naši bijeli vapnenci u okolici Splita«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, god. XVII, br. 1-2, Pučišća, 2006., str. 9

⁴⁷ D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Supetar, 1968., str. 70

⁴⁸ G. Novak, *Povijest Splita I*, Split, 1978., str. 137

⁴⁹ Ivana kao splitskog načelnika spominju dokumenti u razdoblju od srpnja 1242. do travnja 1243. (CD IV, 155, 184).

⁵⁰ Lj. Karaman, o.c., Zagreb, 1938., str. 64

⁴⁴ J. Stošić, »Trogirska katedrala i njezin zapadni portal«, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 1994., 67-89.

⁴⁵ Izvorno presvodeno predvorje *Porta dei Leoni* u Bologni i glavni portal katedrale u Ferrari su, poput trogirskog, pregrađeni, a njihov se izgled rekonstruirao iz sačuvanih ostataka i prema analogiji s portalima koji su sačuvani u izvornom obliku poput *Porta Regia* katedrale u Modeni.

latinskim natpisom koji se nalazio negdje iznad reljefa Rođenja. To je vrijeme prosperiteta Splita čiji je knez Stjepan (1250. – 1257.) ujedno i ban cijele Slavonije, a grad posjećuju 1252. značajni europski vladari Konrad, sin Fridrika II., te kralj Bela IV.

Zvonik ima pet katova nad masivnim predvorjem katedrale koje oblikom podsjeća na antički slavoluk s monumentalnim stubištem koje vodi do jonskog portala antičkog mauzoleja. Na prednjem dijelu slavoluka nalaze se skulpture kamenih lavova kovrčave grive, simboli ljudskog grijeha, koji u kandžama drže jaganjca. Na leđima lavova s jedne i druge strane nalaze se ljudske figure podijeljene u dvije grupe koje simbolički predstavljaju cijeli ljudski rod koji poput telamona na ramenima nosi stupove, simbole tereta povijesti započete izgonom prvih ljudi iz Raja. Stupovi završavaju lukom na kojem su izrađeni reljefi s prikazom ljudske borbe za opstanak u osvit čovječanstva ili točnije po-

Rođenje na zvoniku splitske katedrale

četak protohistorije. Nad tim prizorom bili su uzidani likovi praroditelja Adama i Eve od kojih je danas vidljiv Adam u kandžama lava, personifikacije istočnog grijeha. Na drugoj strani slavoluka je povijest spasenja označena reljefima Navještenja s jedne i Rođenja s druge strane. Reljef Navještenja nalazi se na južnom pilonu zvonika i prikazuje Djevicu Mariju kako sjedi u kući i prede vunu u trenutku kad začuje pozdrav Anđela isklesan uz rub reljefa: AVE MARIA GRATIA PLENA...

Scena se događa u Marijinoj nazaretskoj kući, u prostorići sred koje je prostrt stol sa svijećnjacima. Na suprotnom je sjevernom pilonu reljef Rođenja izrađen pod izravnim utjecajem istog prizora s lunete portala majstora Radovana na trogirskoj katedrali. Rođenje je prikazano s dva prizora, povijena Krista u jaslama uz majčin krevet i pranjem Djeteta Isusa kojeg u konhi drže dvije žene dok pored njih sjedi Josip. Nad reljefom je natpis:

PRESEPE TENET CELITUS HOMINIBUS DATUM AB INOPI VIRGINI VEL SIC RECL...

(Jasle sadrže Dijete ljudima s neba dano od siromašne Djevice ...)

Iznad reljefa Rođenja stajao je spomenuti natpis o gradnji zvonika iz 1257. kojega je

potpomogla Kolafisa, žena splitskog kneza Ivana Frankopana. Njen je lik navodno isklesan na kapitelu stupa koji s jugoistoka pridržava svod predvorja katedrale.

Pod reljefom Rođenja nalazi se reljef sv. Dujma sa sv. Stašem i sv. Petrom. Kako je po legendi prvi splitski nadbiskup Dujam bio učenik sv. Petra Apostola, natpis nad reljefom naznačio je Petrovo poslanje:

+ACCIPE PRIMVM SALONE PONTIFICATVM DALMATIE REGNUM PLEBIQVE LUCRARE

Na njemu se potpisao majstor Otto:

MAGISTER OTTO HOC OPVS FECIT

Magister Otto, vjerojatno jedan od graditelja romaničkog zvonika, ujedno i autor vanjskih kipova i reljefa s prizorima lavova i borbe sa životinjama, pod izravnim je upli-

Majstor Otto, prizori iz lova sa splitskog zvonika

vom trogirskog majstora Radovana i njegova trogirskog opusa.

Stošićevoj rekonstrukciji Radovanova portala nedostaju dijelovi, prvenstveno do vratnici koji svojom širinom trebaju odgovarati dimenziji luka nad lunetom. Pilastr portala s prikazima mjeseci i apostola znatno su širi, a na njih su se nastavljali lukovi jednake širine. Spojeve izmaknutih pilastara prekrivali su stupići osmerokutna ili kružna presjeka koji su u gornjoj zoni prelazili u lukove poput sadašnjih od crnog mramora, ali s drugačije raspoređenim kapitelima. Njima nisu pripadali ornamentirani stupovi kružna presjeka uz današnji ulazni prag, poznati po motivima lova, kako po dimenzijama, tako i po ikonografskom sadržaju. Oni su se izvorno nalazili na vanjskom dijelu predvorja, zajedno s

Kapitelni friz s detaljem prilagođenog spoja pilastra i kapitela na portalu majstora Radovana

lavovima i kipovima praroditelja, na isti način kako su raspoređeni kipovi splitskog predvorja u podnožju zvonika: u vanjskoj zoni, lavovi, telamoni, stupovi s lukom ukrašenim prizorima lova i prikaz grešnih praroditelja. Oslanjajući se na kipove lavova, trogirski su stupovi nosili svod podcrtan dekorativnim lukom sličnim onom na splitskom zvoniku. Nad svodom se nalazila mala propovjednička terasa na koju se izlazilo kroz vrata koja i danas stoje zazidana na pročelju ispod velike rozete.

Radovanova romanička kompozicija je naknadno izmijenjena radikalnom pregradnjom portala u kojem se prožimaju najmanje dva arhitektonska i ikonografska programa.⁵¹ Fizičkim odvajanjem njegovih elemenata unutar potpuno novog atrija, razmicanjem nutarnjeg luka od lunete, umetanjem okruglih Radovanovih stupova na novo mjesto uz okvir vrata, kao i oktogonalnih stupova i lukova od crnog mramora, inzistiralo se na povećavanju njegove arhitektonske kompozicije, bez obzira na variranje kiparske kvalitete, a izvorni dijelovi Radovanova portala kolažirani su unutar potpuno novoga gotičkog koncepta pročelja katedrale.

MAESTRO RADOVAN E L'INCOMPIUTO PORTALE ROMANICO DELLA CATTEDRALE DI TRAÙ

Riassunto

La cattedrale di Traù ha i due portali, il principale all'Occidente nell'atrio conosciuto anche come il portale di Radovan, secondo il nome del maestro la cui firma ci si trova, e l'altro portale meridionale dalla parte della piazza. I fondamenti della cattedrale provengono dal 1200 e la fine della sua costruzione secondo la scritta sul portale meridionale fu nel 1213.

Durante la prima parte del XIII secolo, per la costruzione furono assicurate le prebende del re ungaro-croato dal suo podere Bosiljina nel territorio della contea di Drid. La scritta del maestro Radovan sul portale principale data l'opera nel 1240. Il lungo periodo dal 1413 al 1240 significa la continuità nella costruzione della cattedrale durante i primi quattro decenni del XIII secolo e le due fasi della costruzione del complesso basilicale durante il vescovo di Traù Treguano.

Il portale del maestro Radovan è l'ingresso principale situato nell'atrio della cattedrale. Nel fondo della lunetta si trova la scritta con la firma dello scultore dove c'è scritto:

La porta, la fece nel 1240, dopo la nascita della famosa Vergine, Radovan, in quest' arte il più abilitato di tutti gli altri come si vede dalle sculture e dai rilievi e per il vescovo Treguano toscano dalla città di fiore.

Dalla parte interna della lunetta si trova il motivo di croce con la scritta:

Ognuno che crede che il segno di croce sia la strada di luce, non dovrebbe far nient' indegno contro questo segno onorato.

Dal'inizio il portale di Radovan fu scompartito più volte cossichè le sue sculture sono le opere dei vari scultori. L'ultima volta fu modificato nel XV secolo quando sotto l'architrave misero dei capitelli con le figure degli angeli e sopra il portale fecero il timpano profilato e alzato sui pilastri raggruppati che incorniciava la composizione del portale. Nella lunetta è raffigurata la Nascita di Gesù. Nella parte superiore del rilievo si trova la Vergine con Gesù nella stalla sotto la quale è scolpita la scritta: »si immerge in vasca quello che lava tutte le azioni malvagie«.

Alla scena d'immersione, con le due donne ci sono Giuseppe e Pastore, segnati con le lettere. A sinistra si trova la rappresentazione dei tre re e a sinistra di loro la scena d'inchino dei pastori. Alla cima della composizione c'è la stella di Betlemme e gli angeli.

Sul primo arco concentrico intorno alla lunetta si presenta l'Anunniazione, a sinistra l'angelo Gabriele e a destra la Vergine Maria. Da tutte le due parti continuano

⁵¹ J. Stošić, o.c. 68

i due rilievi con la rappresentazione degli angeli da cui quelli inferiori non sono di Radovan. Alla cima troviamo l'omaggio dei magi a sinistra e il sogno di Giuseppe a destra. (Tutto tranne i due angeli è l'opera di Radovan). Originalmente quest'arco era del raggio minore e il serraglio dell'arco originale rappresentava l'omaggio dei magi con la figura del Gesù bambino che si trovava alla cima della composizione. La composizione era simmetrica, e da tutte le due parti era incorniciata dal coro degli angeli che innalzavano Giuseppe addormentato.

I rilievi dell'arco esterno non sono le opere di Radovan. Li ha fatti lo scultore sconosciuto e rappresenta i motivi della vita di Gesù con la scena centrale del Cristo crocifisso. Alla parte sinistra è presentata la fuga in Egitto, l'ingresso a Gerusalemme, la scena del lavaggio dei piedi, l'arresto e la flagellazione e nella parte destra il battesimo, la tentazione, le tre Marie alla tomba e la risurrezione. Sopra la lunetta si trova la nicchia barocca con la statua gotica di San Lorenzo dalla vecchia cappella di San Giovanni.

Il portale ha due righe degli stipiti decorati con i rilievi e le colonne rotonde e incise, che rappresentano la caccia e le fiere. Gli stipiti interni sono decorati dalle allegorie dei mesi e dalle scene dei lavori legati ad essi. A sinistra da su in giù, sono dicembre, gennaio e febbraio, e a destra aprile e marzo. Le parti laterali di queste colonne sono decorate con la rappresentazione delle figure e degli animali intrecciati nei viticci dei motivi floreali. Tutti questi motivi sono le opere di Radovan tranne l'allegoria di febbraio dalla parte sinistra.

Sugli stipiti esterni, che non sono le opere di Radovan si trovano gli apostoli, tre ad ogni lato. A sinistra da sopra troviamo San Pietro e San Bartolo. Nella parte interna sono presentati degli animali che s'intrecciano nei viticci di motivi floreali. Nel fondo i telamoni portano gli stipiti e nella parte esterna sono le mensole con i leoni su di cui sono rappresentati Adamo ed Eva.

Le parti dell'altare, tanto tempo fa furono attribuite al maestro Radovan e appartenevano all'unità iconologicamente chiara ma non compiuta nella prima metà del XIII secolo. Il suo programma era soteriologico e composto dalle più unità collegate tra di loro. L'espulsione dal paradiso, la rappresentazione a cui appartengono anche le figure di Adamo ed Eva situate sui leoni ed i piloni con i rilievi che rappresentano le lotte del genere umano contro la natura brutale. Le scene di diboscamento, della caccia, della lotta contro le fiere e gli esseri mitologici, sono simboli dell'inizio della storia umana dopo l'espulsione dal paradiso, il periodo prima dell'annuncio in cui gli esseri umani sottomisero la natura crudele. L'influsso iconologico dell'altare di Radovan è evidente anche nella rappresentazione della storia umana in fondo al campanile romanico della cattedrale a Spalato. I leoni del campanile di Spalato portano sulle spalle le figure che presentano il genere umano sopra i cui troviamo, sui pilastri l'arco di marmo con lo stesso tema, le scene della caccia, del diboscamento come sui piloni sopra citati della cattedrale di Traù. La storia del genere umano sul portale di Traù è presentata nel modo simbolico con il cambio dei mesi che simbolicamente rappresentano il tempo contemporaneo il cui peso portano i telamoni delle diverse culture e delle razze segnalati dal peccato originale. Il nuovo tempo è presentato dal cambio ciclico dei mesi che sono presentati dai diversi simboli, dai segni zodiacali

sui rilievi con i motivi dei lavori tipici per ogni mese dell'anno. Il motivo centrale del portale è Cristo, Salvatore, la cui apparenza all'uomo promette il ritorno nel paradiso perso da cui è deportato e che è rappresentato nei cerchi concentrici con i motivi degli angeli. La strada nel paradiso la mostra il Gesù la cui nascita è il motivo dominante della lunetta circondato dalla scena caratteristica dell'annunciazione e dell'omaggio dei magi.

Le nuove indagini e le analisi fatte durante la restaurazione del portale di Radovan dal 2004 al 2006 hanno confermato i cambiamenti nella concezione dell'opera incompiuta di Radovan. Pulita dai strati scuri è uscita fuori la superficie di pietra del portale di colore originario che accentua il contrasto tra il marmo nero e il calcio bianco splendente, celebrato in versi già nell'antichità.